

DZIAŁALNOŚĆ POPULARYZATORSKA I PROPAGANDOWA INSTYTUTU
EUROPY WSCHODNIEJ WE WROCŁAWIU W LATACH 1918 - 1944

1. WSTĘP

Zasadniczym zadaniem powołanego do życia we Wrocławiu w 1918 r. Instytutu Europy Wschodniej (*Osteuropa-Institut*) było opracowywanie całości kształtu problematyki krajów położonych na wschód i południowy wschód od Rzeszy. Należy przy tym zauważyć, że spośród wszystkich tzw. wschodnich instytutów (*Ost-Institute*) placówka wrocławska zajmowała się wspomnianym kręgiem zagadnień w sposób najbardziej wielostronny.

W niniejszym artykule podejmujemy próbę charakterystyki jednego tylko odcinka pracy Instytutu Europy Wschodniej, a mianowicie jego działalności popularyzatorskiej i propagandowej*.

W całości kształcie pracy Instytutu Europy Wschodniej wyróżnić możemy następujące formy: zbieranie, gromadzenie i segregowanie materiałów zarówno ogólnie dostępnych, jak i poufnych, zdobywanych poprzez własnych agentów; opracowywanie posiadanych zasobów dla celów wydawniczych, przygotowywanie informacji, memoriałów itp. dla władz państwowych, stowarzyszeń, różnych placówek i osobistości; prowadzenie działalności wydawniczej w zakresie druków zwartych i periodyków; finansowanie publikacji dotyczących Europy wschodniej, których z jakichś powodów Instytut nie ogłosił w ramach wydawnictw własnych; organizowanie, związanych tematycznie z problematyką wschodniej Europy, prelekcji, odczytów itp.; prowadzenie kursów języków wschodnioeuropejskich; dokonywanie tłumaczeń różnych aktów prawnych, fragmentów lub całych dzieł, artykułów i wszelkich innych materiałów dla władz, stowarzyszeń i wszelkiego rodzaju placówek oraz dla własnych członków; udzielanie różnorodnej pomocy autorom opracowującym tematykę wschodnioeuropejską; ułatwianie kontaktów różnym niemieckim placówkom gospodarczym z krajami wschodniej Europy; organizowanie zjazdów tzw. wschodnich instytutów; prowadzenie poradnictwa w zakresie prawnym i ekonomicznym; opracowywanie dla władz państwowych i sądów niemieckich różnego rodzaju ekspertyz, wniosków itp.; inspirowanie akcji popularyzowania w społeczeństwie niemieckim zagadnień wschodnioeuropejskich; prowadzenie biblioteki i archiwum.

W pracy Instytutu wyodrębniają się zatem trzy zasadnicze płaszczyzny działania: badawcza, popularyzatorsko-propagandowa i usługowa.

* Artykuł niniejszy jest w pewnym sensie kontynuacją szkicu Z. Szuszkiewicza pt. *Działalność wydawnicza Instytutu Europy Wschodniej we Wrocławiu (1918 - 1945)*, opublikowanego na łamach „Przeglądu Zachodniego” nr 3/1970, ss. 131 - 153 (przyj. red.). Zob. też Z. Szuszkiewicz, *Struktura organizacyjna Instytutu Wschodniej Europy i jego niejawną działalność*. W: *Rocznik Wrocławski 1967/1968*, ss. 100 - 114; tenże, *Powstanie Instytutu Wschodniej Europy we Wrocławiu w 1918 r. (Osteuropa Institut)*. „Studia Historyczne” nr 4/1970, ss. 495 - 510.

Cele, jakim miał służyć Instytut Europy Wschodniej i inne tego typu placówki niemieckie, precyzował memoriał prof. Adolfa Webera z marca 1918 r. i referat prof. Alberta Hessego, wygłoszony 20 czerwca 1921 r. Ten ostatni omówił nie tylko zadania stojące przed tworzącym się właśnie Instytutem wrocławskim, ale i formy jego pracy. Hesse powiedział wówczas m. in.:

„Praca naukowa winna być kierowana przez profesorów, wykonywana (*durchgeführt*) przez studiujących. Postawione zadania winny uwzględniać zainteresowania studiujących i ich nauczycieli, a także brać pod uwagę istniejące możliwości. Czynnikiem rozstrzygającym winno być to, czy do danego tematu znajdzie się dostateczna baza źródłowa”.

W zakończeniu swego referatu prof. Hesse w sposób patetyczny, ale i bardziej wyraźny, określał zadania polityczno-propagandowe tych — jak je nazywał — „ekonomicznych instytutów”:

„Po wojnie nauce naszej zostało postawione zadanie, jakiego nigdy przedtem nie miała. Należy zachować dawną powagę naszych uniwersytetów, by przez pełne zrozumienie potrzeb współczesnej doby spełnić oczekiwane nadzieje, jakie stawia nam życie, i od urzeczywistnienia których zależy przyszłość naszego narodu. Jeśli chcemy przybliżyć realizację wielkich zadań, musimy pracę naukową rozbudować na mocnym fundamencie. Ale dobra wola nie wystarcza do budowania lepszej przyszłości, do tego potrzebna jest wiara w przyszłość. Czy będzie ona tak złota jak czcionki, którymi zestawiono nazwę tego instytutu, tego nie wiemy, musimy jednak trwać w wierze w przyszłość niemieckiego narodu, niemieckiego Wschodu i tym samym w przyszłość naszej pracy, aby móc działać”¹.

Tak więc w działalności popularyzatorsko-propagandowej widziano od samego początku jedną z zasadniczych racji istnienia Instytutu Europy Wschodniej i podobnych placówek. Działalność ta wyrażała się bezpośrednio w organizowaniu prelekcji oraz w wydawaniu publikacji, pośrednio zaś w badaniach naukowych i wszelkich poczynaniach typu usługowego (np. kursy języków wschodnioeuropejskich oraz poradnictwo), a w pewnym stopniu i w pracy biblioteki oraz archiwum. Stąd też dla pełnego obrazu popularyzatorsko-propagandowej działalności Instytutu wydaje się konieczne choćby pobieżne przedstawienie niektórych aspektów pracy usługowej tej placówki.

2. PRELEKCJE O TEMATYCE EUROPY WSCHODNIEJ

Organizowane przez Instytut wrocławski prelekcje o tematyce krajów wschodnioeuropejskich określono mianem *Hochschulkurse für Kunde von Osteuropa* bądź też jako *Auslands-Vorlesungen für Kunde von Osteuropa* (w skrócie *Hochschulkurse* albo *Auslandskurse*). Kierował nimi do 1931 r. se-

¹ Tekst referatu A. Hessego pt. *Die Bedeutung wirtschaftlicher Institut für Wissenschaft und Praxis*, wygłoszonego 20 czerwca 1927 r., zamieszczony został na łamach pisma Instytutu Europy Wschodniej *Jahrbuch des Osteuropa Instituts zu Breslau*, 1942 (dalej cyt.: *Jahrbuch*) — zob. aneks nr 1.

ekretarz Instytutu. Podstawę prawną organizowania omawianych prelekcji stanowiło zarządzenie pruskiego Ministerstwa Oświaty z 24 XI 1919 r.², które prowadzenie takiej działalności powierzyło Instytutowi. Początkowo finansował ją Uniwersytet Wrocławski, a od semestru letniego 1920 r. sam Instytut. Największą aktywność na tym odcinku rozwinęła placówka wrocławska w latach 1919 - 1925, 1931 - 1934 i w czasie II wojny. W tym ostatnim okresie zorganizowano szereg prelekcji dla żołnierzy i oficerów frontowych.

Z zachowanych z lat 1931 - 1935 zaproszeń oraz z publikowanych sprawozdań rocznych znamy tematykę niemal wszystkich wykładów wygłaszanych z inicjatywy Instytutu³. Podane w aneksie do niniejszego artykułu zestawienia prelekcji za wybrane lata dają orientację co do ich profilu. Dominowała problematyka ekonomiczno-prawna i polityczna, przy czym niektóre prelekcje — pozornie bardzo specjalistyczne — w określonej sytuacji miały także wydźwięk polityczny. Tak np. wykład prof. Grotte o sztuce synagoidalnej był wyrazem zainteresowań Instytutu zamieszkałą w krajach wschodniej Europy ludnością żydowską która — według przewidywań memoriału prof. Webera — miała przyczynić się do rozszerzenia kontaktów Niemców ze wschodnią Europą⁴.

W pierwszych latach działalności Instytutu prelegentami były głównie (ale nie tylko) osoby ściśle związane z omawianą placówką, jak dyr. administracyjny Instytutu — dr Theodor Scholl, prezes Rady Nadzorczej Instytutu w latach 1920 - 1925 — dr Georg Schmeisser, redaktor wydawanego przez Instytut rocznika *Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven* — prof. E. Hanisch, pomocniczy pracownik naukowy (w latach 1940 - 1945 dyrektor), prof. Hans Jürgen Seraphim, również pomocniczy wówczas pracownik naukowy dr Peter H. Seraphim, kierownik zakładu (oddziału) prawa Instytutu — prof. Friedrich Schöndorf, prof. teologii katolickiej na miejscowym uniwersytecie, sekretarz generalny Instytutu do 1922 r. — prof. Felix Haase, członek zarządu Instytutu w latach 1921 - 1931 i wicedyrektor w latach 1931 - 1933 —

² Pismo prof. Felixa Haase do rektora Politechniki Wrocławskiej z 8 XII 1920 r. (Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego,teczka rektora *Technische Hochschule* — dalej cyt.: Arch. Unw., t. r. TH).

³ Posiadamy sprawozdania z działalności Instytutu Europy Wschodniej za następujące lata: 1919/1920 (w *Denkschrift*, 1920), 1921/1922, 1923/1924 (*Kürzer Tätigkeitsbericht*), 1927 r. (*Tätigkeitsbericht*), 1931/1932 (*Geschäftsbericht*) oraz za 1939/1940, 1940/1941, 1941/1942, 1942/1943, 1943/1944. Za 1929 i 1930 r. sprawozdanie ogłosił tylko zakład (oddział) prawa Instytutu. Wynika z tego, że poza sprawozdaniem za 1938/1939 r. dysponujemy wszystkimi, wydanymi przez Instytut.

⁴ Jednym z ważkich argumentów, którym prof. Weber w swym memoriale uzasadniał celowość powołania we Wrocławiu Instytutu Europy Wschodniej, był fakt, że istniało tutaj Seminarium Teologii Judaistycznej. Memoriał cytuje wypowiedź jednego z naukowców żydowskich, prof. J. Gutmanna, który twierdził, że dzięki Żydom w takich krajach, jak Rosja, Polska, Litwa i Rumunia można uzyskać wpływy polityczne, gdyż Żydzi, wobec braku rodzimego mieszczaństwa, pełnią na tych obszarach szczególną rolę.

prof. Albert Hesse, znany z antypolskiego nastawienia historyk — prof. Manfred Laubert i inni. Ogólnie, prelegenci rekrutowali się w większości z wrocławskiego środowiska akademickiego.

Po okresie pewnej stagnacji, spowodowanej głównie trudnościami finansowymi, nastąpiło w latach 1931 - 1934 ponowne ożywienie omawianego tutaj odcinka pracy Instytutu. Prelekcje dotyczyły prawie wyłącznie aktualnych zagadnień politycznych i ekonomicznych, przy czym niektóre miały charakter poufny. Zamknięty charakter miał m. in. wykład prof. Bederke na temat zasobów surowcowych polskiego przemysłu, co świadczyłoby, że referent opierał się na materiałach poufnych, uzyskanych w sposób nieoficjalny.

Po dojściu Hitlera do władzy, Instytut stopniowo ograniczał swoją działalność odczytową, tak że od 1935 r. prowadzono ją tylko sporadycznie⁵ (wydaje się, że w latach 1937 - 1938 została w ogóle zawieszona). W tym okresie prelekcje wygłaszało więcej — aniżeli w latach ubiegłych — osób spoza Wrocławia i Śląska, a mianowicie z Berlina. Spośród nich wymienić trzeba byłego kandydata na dyrektora Instytutu Europy Wschodniej, rzecznika skierowanej przeciwko komunizmowi federacji polsko-niemieckiej dra Georga Cleinova, oraz innego byłego kandydata na dyrektora Instytutu — prof. Recke. Z prelegentów miejscowych, prócz dyrektora Instytutu z lat 1931 - 1933 prof. Otto Auhagena, jego zastępcy prof. Hessego, figuruje m. in. także naukowy pracownik Instytutu w tym czasie, późniejszy agent *Gestapo* — Gruzin, dr Michał Achmetely⁶.

Prowadząc od 1919 r. prelekcje o tematyce wschodnioeuropejskiej, Instytut stał się tym samym niejako prekursorem wprowadzonych przez władze III Rzeszy na wszystkich wyższych uczelniach obowiązkowych wykładów w ramach tzw. *Ostprogramu*, których obowiązani byli wysłuchać wszyscy studenci.

3. KURSY JĘZYKOWE I ICH POLITYCZNE ZNACZENIE

Zainteresowanie językami narodów wschodnioeuropejskich, a zwłaszcza słowiańskich, wzrosło w Niemczech w drugiej połowie XIX w. w związku z dążeniami do intensyfikacji stosunków gospodarczych z krajami Europy wschodniej i rozszerzenia wpływów politycznych w tym regionie. Temu celowi miały służyć m. in. tworzące się od początku XX w. tzw. instytuty wschodnie (*Ost-Institute*), a w dużej mierze także instytuty zagraniczne (*Ausland-Institute*). W ten sposób wydatnie wzrosło zapotrzebowanie na specjalistów znających języki wschodnioeuropejskie.

⁵ Jedną z takich sporadycznych prelekcji był odczyt p.o. dyr. Instytutu, doc. dr O. Wagnera, w berlińskim *Deutsche Gesellschaft zum Studium Osteuropas* dla zaproszonych gości w dniu 17 VI 1936 r. na temat politycznych tendencji polskich prac naukowych (pismo DGO z 9 VI 1936 r. do rektora Uniwersytetu Wrocławskiego, Arch. Uniw. teczka — sprawy różne).

⁶ O powiązaniach Achmetelego z *Gestapo* dowiadujemy się z listu rektora Uniwersytetu Wrocławskiego prof. Walza do prof. Wiskemanna w Berlinie, datowanego 16 III 1937 (Arch. Uniw. t. rektora).

W tym kontekście należy rozpatrywać zgłoszony przez Instytut Europy Wschodniej postulat wprowadzenia w śląskich szkołach średnich nauczania języka rosyjskiego lub polskiego, zamiast zachodnioeuropejskich. Wniosek ten nie zyskał wszakże aprobaty władz⁷.

Wychodząc naprzeciw istniejącemu zapotrzebowaniu, Instytut przewidywał prowadzenie kursów języków wschodnioeuropejskich, traktując je jako integralny składnik swej działalności. W 1920 r. zorganizowano nauczanie języków polskiego, czeskiego i rosyjskiego. Naukę tego ostatniego prowadzono stale, natomiast kurs języka polskiego w okresie weimarskim z przerwami w niektórych latach, a kursy języka czeskiego zlikwidowano. Od 1938 r. wprowadzono obok języka rosyjskiego i polskiego nauczanie języka serbochorwackiego⁸, a w okresie drugiej wojny światowej języka rumuńskiego, ukraińskiego, węgierskiego i bułgarskiego. W okresie Republiki Weimarskiej liczba uczestników kursów wahała się od 50 do 100, później utrzymywała się w granicach 50 osób⁹. Liczba uczących się wzrastała wraz ze zbliżaniem się wojny, ulegając w trakcie jej trwania dalszemu zwiększeniu. Gdy np. w semestrze zimowym 1941/1942 liczba ta wynosiła 94, to w semestrze zimowym 1943/1944 — 170 (języka rosyjskiego i polskiego w tych okresach uczyły się 43 oraz 142 osoby)¹⁰.

W stosunku do okresu przedhitlerowskiego zmienił się też zasadniczo skład kursów. Jeśli przed 1933 r. brały w nich udział osoby niejako prywatnie zainteresowane nauką danego języka, to później 16 instytucji i urzędów delegowało na nie swoich pracowników. Według zachowanych danych, w okresie II wojny światowej uczestnikami kursów języków wschodnioeuropejskich byli pracownicy naukowcy, urzędnicy, żołnierze *Wehrmachtu*, *SS*, rzemieślnicy, studenci i uczniowie szkół średnich¹¹. W tym też okresie, w ramach kursów

⁷ O planach wprowadzenia nauki j. rosyjskiego i polskiego w szkołach średnich pisała prasa niemiecka z lat 1919 - 1920. W okresie weimarskim wprowadzono j. polski jako przedmiot nauczania w gimnazjum w Bytomiu, Gliwicach i Opolu (raport konsula polskiego w Bytomiu — Arch. MSZ). Plany Instytutu nie uzyskały aprobaty pruskiego Ministerstwa Oświaty prawdopodobnie ze względów politycznych, istniało bowiem prawdopodobieństwo, że na kursy będą się zapisywali przede wszystkim Polacy. Jednak jeszcze w okresie hitlerowskim w swym memoriale prof. Uebersberger podniósł konieczność wprowadzenia do średnich szkół śląskich nauczania j. polskiego i rosyjskiego.

⁸ Notatka Dezernatu z 22 XII 1938 r. Podano, że ogółem na kursy uczęszczało 47 osób (Wojewódzkie Archiwum Państwowe — Wrocław, Wydział Samorządowy Prowincji Śląskiej 1284 — dalej cyt.: WAP, WSPS).

⁹ *Jahrbuch*, 1942, s. 75.

¹⁰ Szczegółowe dane odnośnie do kursów językowych zawierają sprawozdania z działalności Instytutu za lata 1939 - 1944 (*Tätigkeitsbericht*),

¹¹ *Tätigkeitsbericht 1940/1941* (s. 12) podaje, że na kursy uczęszczało: 5 profesorów, 7 osób z wykształceniem akademickim, 23 studentów, 3 uczniów szkół średnich, 12 urzędników, 9 naukowych i technicznych pracowników Instytutu Wschodniej Europy, innych i bez zawodu — 31.

organizowano dla cudzoziemców egzaminy ze znajomości języka niemieckiego¹².

Niekiedy Instytut wydawał o kursach językowych ulotki informacyjne¹³.

4. INSPIRUJĄCA ROLA INSTYTUTU EUROPY WSCHODNIEJ NA WYŻSZYCH UCZELNIACH W OKRESIE WEIMARSKIM

Omawiając działalność popularyzatorsko-propagandową Instytutu nie sposób pominąć jego inspirującej roli na terenie niemieckich szkół wyższych. Chodziło o to, by w pracy naukowej i dydaktycznej jak najszerszej uwzględnić problematykę krajów Europy wschodniej. Prof. Hesse we wspomnianym już referacie z 1921 r. wskazywał, że jedną z podstawowych form upowszechniania wśród społeczeństwa niemieckiego znajomości różnorodnych spraw krajów wschodnioeuropejskich winno być nasycenie tą tematyką pracy dydaktycznej wyższych uczelni¹⁴. Jak wielką wagę przywiązywały do tego tzw. instytuty wschodnie świadczy m. in. fakt, że problem ten poruszył w kilkanaście lat później dr O. Günther w memoriale pt. *Zur gegenwärtige Lage der deutsche Ostraum-Forschung*. Pisał w nim, że

„trzeba z czasem powziąć decyzję, by niemiecka młodzież pisała prace z tego zakresu (z kontekstu wynika, że chodzi o zagadnienia Europy wschodniej) zamiast zmuszać ich (tj. studentów) do opracowywania tematów takich, jak np. o miedzianym pieniądzu w pierwszym ćwierćwieczu XIII w. w Górnej Frankonii”¹⁵.

Trudno jednoznacznie orzec, jaki był rezultat poczynań Instytutu Europy Wschodniej (i innych pokrewnych placówek) na tym odcinku. Znamy tylko częściowo tematy prac dyplomowych. Z zestawienia *Jahresverzeichnis der an der deutsche Universitäten und Technischen Hochschulen erschienenen Schriften 1921 - 1940* wynika, iż liczba rozpraw doktorskich związana z krajami wschodniej Europy nie była zbyt wysoka¹⁶. Można natomiast przypuszczać, że więcej na ten temat powstało prac seminaryjnych czy dyplomowych.

W zakresie popularyzacji zagadnień Europy wschodniej dużą rolę odgrywała biblioteka i archiwum wrocławskiego Instytutu. W sposób istotny umożliwiały i ułatwiały one zapoznawanie się oraz opracowywanie określonych problemów. Mimo wywiezienia w 1937 r. do Berlina ponad 30 tysięcy wolu-

¹² *Tätigkeitsbericht 1941/1942*, ss. 9 - 19 (miano wówczas przeegzaminować 60 obcokrajowców — Bułgarów, Ukraińców i Rumunów).

¹³ *Instituts-Hochschulkurse für Kunde von Osteuropa im Wintersemester 1922/1923* podawały informacje o kursach językowych, jak też spis prelekcji poświęconych wschodniej Europie.

¹⁴ Por. referat A. Hessego — aneks nr 1.

¹⁵ Memoriał O. Guenthera (pracownika Instytutu Europy Wschodniej) pt. *Zur gegenwärtige Lage der deutschen Ostraum-Forschung* z 14 X 1936 r. (Arch. Uniw., t. r.).

¹⁶ *Jahresverzeichnis der an der deutschen Universitäten und Technischen Hochschulen erschienenen Schriften, 1921- 1940*, Berlin 1940.

minów oraz 200 000 wycinków prasowych, w 1944 r. księgozbiór Instytutu obejmował 48 200 tomów¹⁷, a archiwum posiadało jeszcze 338 000 wycinków¹⁸. Świadczy to, jak szeroką bazą materiałową dysponował Instytut. Należy przy tym dodać, że w Instytucie sporządzano też tzw. *Titeldrucke*. Był to kartkowy katalog, który w porządku alfabetycznym i rzeczowym obejmował wszelkie wydawnictwa zwarte oraz artykuły dotyczące wschodniej Europy, a znajdujące się w jedenastu największych bibliotekach pruskich¹⁹. Katalog ten był opracowywany przez wiele lat i stanowił dogodnie źródło informacyjne zarówno dla środowiska naukowego, jak i sfer gospodarczych. Liczba kart wspomnianego katalogu przekraczała 180 000²⁰. W okresie II wojny światowej z czytelni Instytutu korzystało — jak podają sprawozdania — około 500 - 600 osób rocznie. Bibliotekę odwiedzali wówczas nie tylko naukowcy i studenci, ale również przedstawiciele władz, instancji partyjnych i placówek *Wehrmachtu*²¹.

Wydana w 1941 r. przez sam Instytut broszura pt. *Das Osteuropa-Institut zu Breslau* stwierdza, że biblioteka dzięki

„przezornemu i umiejętnemu gromadzeniu zbiorów przez szereg lat mogła bezzwłocznie dostarczyć wszelkich, nieraz trudno osiągalnych, materiałów, w związku z czym jej rola daleko wybiegała poza granice zadań naukowych, jakim zwykle służy w czasach spokojniejszych”²².

5. DZIAŁALNOŚĆ INSTYTUTU EUROPY WSCHODNIEJ W ZAKRESIE PORADNICTWA

Instytut Europy Wschodniej prowadził — z zakresu swojej problematyki — akcję porad dla indywidualnych osób oraz przedsiębiorstw gospodarczych,

¹⁷ *Tätigkeitsbericht 1943/1944*, s. 13.

¹⁸ *Tätigkeitsbericht 1942/1943*, s. 23 i 1943/1944 s. 12. Ze względu na szczupłość pomocniczego personelu naukowego i administracyjnego Instytut w niektórych okresach nie był w stanie ich segregować, stąd protokół jednego z posiedzeń Kuratorium Instytutu podaje, że „tak pilnie gromadzone wycinki prasowe są tyle warte, co nic” (Niederschrift über konstituierende Sitzung des Kuratoriums des Osteuropa Instituts, 8 VII 1931 Arch. Uniw. t. r.). Dalsze ich intensywne gromadzenie wskazuje, że dla Instytutu miały one znaczenie istotne.

¹⁹ *Denkschrift, 1920*, s. 21. Wydana przez Instytut w 1941 r. broszura pt. *Das Osteuropa-Institut* podawała, że katalogiem miały być objęte książki nabyte po 1891 r.

²⁰ *Tätigkeitsbericht 1941/42* s. 24 i uzupełnienie w *Tätigkeitsbericht 1942/1943*, s. 19; *Tätigkeitsbericht 1943/1944*, s. 12.

²¹ *Tätigkeitsbericht 1941/42*, s. 23.

²² „Durch die umsichtige und folgerichtige Ausgestaltung der Bestände im Laufe der Jahre ist die Bereitstellung von sonst schwer erreichbaren Unterlagen jederzeit in vollen Umfang möglich gewesen, so dass die Bibliothek sich weit über die Grenzen der Wissenschaften, denen sie in ruhigeren Zeiten dient, hinaus ihr gestellten Aufgaben gewachsen gezeigt hat” (*Das Osteuropa-Institut zu Breslau*, s. 19).

służył pomocą w nawiązywaniu kontaktów z odpowiednimi placówkami w krajach Europy wschodniej, opracowywał ekspertyzy dla władz, urzędów i sądów, przekazywał memoriały oraz dokonywał — dla potrzeb współpracujących z Instytutem autorów i na użytek własny — tłumaczeń.

Szczególne znaczenie miało tzw. poradnictwo indywidualne dla osób prywatnych i zgłaszających się firm. Z ramienia Instytutu działalność tę prowadziły tzw. *Beratungstelle*, istniejące początkowo przy zakładzie (oddziale) prawnym i ekonomicznym. Udzielano porad z zakresu prawa rodzinnego, spadkowego, stosunków gospodarczych itp. W pierwszych latach powojennych z porad korzystali głównie przesiedlający się do Rzeszy optanci z Polski²³. Zasadniczym celem tej działalności było wiązanie Instytutu z plutokratycznymi kołami niemieckiego społeczeństwa, które wszak — poprzez opłaty członkowskie — miały dostarczać placówce wrocławskiej środków materialnych.

Wśród członków Instytutu Europy Wschodniej ścierały się dwie zasadnicze tendencje: naukowcy dążyli do nadania Instytutowi charakteru placówki teoretycznej, politycznej i wydawniczej, inni, zwłaszcza członkowie wspierający, obok działalności politycznej postulowali prace ściśle usługowe, potrzebne niemieckiej gospodarce. Ponieważ ostatecznie zwyciężyli zwolennicy pierwszej tezy, Instytut stopniowo tracił kontakt z wpływową warstwą społeczeństwa niemieckiego²⁴. Ponieważ jednak działalność usługowa zawierała w sobie pewne aspekty polityczno-propagandowe, Instytut całkowicie nie rezygnował ze swej aktywności na tej płaszczyźnie. Głównie jednak prowadził poradnictwo dla sądów niemieckich w sprawach prawnych, oraz sporządzał ekspertyzy dla władz i instytucji. W czasie II wojny światowej dokonywał — na zlecenie władz, instytucji i organów policji — tłumaczeń z języków wschodnioeuropejskich na język niemiecki przekazanych materiałów²⁵ (dawniej czynił to na użytek własny).

Tuż przed wybuchem wojny Instytut, na zlecenie urzędowych czynników śląskich podjął jeszcze jedną akcję usługową o polityczno-propagandowym charakterze. Chodziło mianowicie o udzielanie porad osobom, które chciały swoje dotychczasowe słowiańsko brzmiące nazwiska zmienić na bardziej germańskie, ale z zachowaniem odcienia znaczeniowego (w tym kierunku w Rzeszy przed wybuchem II wojny światowej prowadzona była propaganda). Instytut Wschodniej Europy uczestniczył w tym przedsięwzięciu w sposób nieoficjalny. Zgłaszającym się osobom porad udzielał długoletni kierownik biblioteki Instytutu dr Aleksander Adamczyk, który — nawiasem mówiąc — swego nazwiska nie zmienił²⁶.

²³ *Tätigkeitsbericht 1921/1922*, ss. 6 - 8.

²⁴ Por. Z. Szuszkiewicz, *Działalność wydawnicza Instytutu Europy Wschodniej we Wrocławiu (1918 - 1945)*. „Przegląd Zachodni” nr 3/1970, s. 135.

²⁵ Materiały te znajdują się w *Deutsches Zentral-Archiv* w Poczdamie (fotokopie posiada Zachodnia Agencja Prasowa w Warszawie — obecnie Agencja Interpress).

²⁶ Landesleiter Śląska Hartliebe pismem z 15 V 1938 r. zalecał, aby Instytut

6. UDZIAŁ INSTYTUTU EUROPY WSCHODNIEJ W AKCJI
PROPAGANDOWEJ III RZESZY

Hitlerowcy — po pewnym okresie wahania — włączyli Instytut Europy Wschodniej, jak inne tego typu placówki, do bezpośredniej akcji propagandowej²⁷. Wprawdzie nowo sformułowane zadania nie wykluczały prowadzenia prac naukowo-badawczych, miały one jednak — zgodnie z postulatem memoriału dyrektora Instytutu z lat 1934-1935 prof. Hansa Uebersbergera, dotyczyć tylko takich zagadnień, które były aktualnie potrzebne władzom III Rzeszy.

Narodowi socjaliści wprawdzie doceniali rolę instytutów wschodnich, jako nosicielei tradycyjnych haseł *Drang nach Osten*, jednakże zdecydowanie odrzucali tezę, by głównym zadaniem tych placówek było gromadzenie i segregowanie materiałów, a nie bezpośrednia działalność propagandowa. Takie stanowisko hitlerowcy określali pogardliwie mianem „muzealnictwa”²⁸, Nowe zadania Instytutu sprecyzowane zostały na jednej z konferencji w Nadprezydium Prowincji Śląskiej, kiedy to stwierdzono, że „w boju o wschód” potrzebny jest Instytut, którego wszyscy członkowie będą mogli wziąć udział w walce politycznej. Podkreślono też wówczas, iż do tego celu „konieczne jest przyciągnięcie nowych, aktywnych sił”²⁹. Te nowe tendencje, przede wszystkim polityczne, znalazły wyraz w charakterze i tematyce wydawnictw publikowanych w latach 1934-1939 w ramach serii *Schriften des Ost-europa Instituts*.

Działalność propagandowo-popularyzatorską w okresie poprzedzającym wybuch II wojny Instytut prowadził w sposób raczej pośredni. Po 1934 r. ograniczył, a być może całkowicie zlikwidował ogólnie dostępne prelekcje na tematy wschodnioeuropejskie³⁰ (ale wiemy, że np. w 1936 r. ówczesny

udzielał pomocy w akcji zmian nazwisk, dopuszczając pobieranie opłat za poradę w granicach 15 marek.

Z zachowanych materiałów podajemy dwa przykłady porad dra Adameczyka: niejakiemu Rudschitzky'emu proponował przyjęcie nazwiska Grützmacher, Jaguschowi — po długim i mętnym wywodzie — radził nazwisko Hirschmann lub podobne.

²⁷ O niezdecydowaniu centralnych organów Rzeszy co do charakteru działalności tzw. instytutów wschodnich świadczy notatka z konferencji w Nadprezydium Prowincji Śląskiej, odbytej dnia 7 VII 1933 r. (WAP, WSPS 8 - 61).

²⁸ Na odbytej 19 III 1934 r. konferencji przewodniczący Kuratorium hrabia Yorck von Wartenburg wezwał Instytut do zajęcia się praktyczną działalnością, gdyż — jak to określił — Instytut nie może stanowić placówki „muzealnej” (Notatka z konferencji Nadprezydium 19 III 1934 r. WAP, WSPS 1283).

²⁹ Wir brauchen im Kampf um den Osten Institut dessen einzelnen Mitglieder in der Lage sind, dem Gegen ansprüchen gerecht zu werden. Dazu aber bedarf es Heranziehung aller Wissenschaftler und zwar gerade der Jungen aktiven Kräfte (Notatka z konferencji w Nadprezydium z 15 II 1935, WAP WSPS 1283).

³⁰ Główne źródło do poznania działalności Instytutu w zakresie organizowania prelekcji o zagadnieniach wschodnioeuropejskich stanowią (prócz zaproszeń) wydane przez Instytut sprawozdania roczne (*Tätigkeitsbericht*), których w latach 1933-1938 nie ogłoszono.

p. o. dyr. Instytutu doc. O. Wagner wygłosił w *Deutsche Gesellschaft zum Studium Osteuropas* w Berlinie prelekcję dla zaproszonych osób na temat politycznych tendencji polskich prac naukowych³¹. Przed wybuchem II wojny, a zwłaszcza w okresie konfliktu sudeckiego i już w trakcie kampanii wrześniowej, polityczna działalność Instytutu była bardzo intensywna. Mówi wyraźnie o tym sprawozdanie Instytutu za rok 1939/1940 (*Tätigkeitsbericht*), w którym czytamy, że ówczesny dyrektor Koch „w okresie przygotowywania kampanii wojskowej przeciwko Polsce oraz w czasie jej trwania dostarczał najwyższemu władzom państwowym i organom wojskowym szereg informacji i poufnych opracowań”³².

Obok własnej działalności wydawniczej Instytut wrocławski przygotowywał szereg opracowań, stanowiących pewnego rodzaju bazę materiałową dla władz, placówek propagandowych oraz redakcji czasopism i dzienników. Do tego typu opracowań należał niewątpliwie tajny 23-stronicowy elaborat dra Gotholda Rhodego opracowany w sierpniu 1939 r. na zlecenie Ministerstwa Spraw Zagranicznych (im Auftrages Auswärtiges Amtes wurde im August „Material über einzelne deutschfeindliche Persönlichkeiten in Polen, zusammengestellt”)³³. Kierowany przez G. Rhodego referat (oddział) Instytutu przygotowywał też — na żądanie jednej z komendantur — dane o ludności niemieckiej w poszczególnych okręgach Górnego Śląska i w południowo-środkowej Polsce (należy dodać, że referat ten szczególnie ściśle współpracował z VIII *Abwehrstelle Breslau* — jednym z głównych ośrodków wojskowego wywiadu i dywersji przeciw Polsce. W maju 1939 r. — na zlecenie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Rzeszy — referat Rhodego, przy współpracy z wieloma członkami Instytutu, opracował cztery artykuły, a mianowicie: *Die polnische Presse und der deutsch-polnische Nichtangriffspakt vor seiner Kündigung*, *Die polnischen Ansprüche auf Schlesien*, *Um die Rückgewinnung polnischer Seelen*. „Doppelte Moral”³⁴.

O bezpośrednim włączeniu się Instytutu Europy Wschodniej do działalności politycznej i propagandowej mówi cytowane już sprawozdanie (*Tätigkeitsbericht*) za 1939/1940 r., które podaje, że „polityczne wydarzenia w okresie sprawozdawczym spowodowały, iż uznano za słuszne, by pracę referatu polskiego, jak tylko to było możliwe, skierować na aktualne zagadnienia Polski”³⁵. Wkraczającym do Polski wojskom, Instytut przekazywał posiadane kontakty³⁶. W związku z tym założono kartotekę polskich naukowców i poli-

³¹ Prelekcja odbyła się 17 VI 1936 r., zob. przypis 5.

³² Lieferte zahlreiche Berichte und geheime Denkschriften an oberste Reichstellen und Militärbehörden im Zusammenhang mit den Polenfeldzug und dessen Vorstadien (*Tätigkeitsbericht*, 1939/1940, s. 15).

³³ *Tätigkeitsbericht* 1939/40 r., ss. 27 - 28. Na s. 17 podano, że ów elaborat sporządzono „z upoważnienia pewnej władzy” (im Auftrag einer Behörde).

³⁴ *Tätigkeitsbericht* 1939/40. Sprawozdanie referatu polskiego (potocznie referaty zajmujące się sprawami polskimi nazywano oddziałami).

³⁵ *Tätigkeitsbericht* 1939/40, s. 26.

³⁶ *Tätigkeitsbericht* 1939/40, s. 26. W dalszej części sprawozdanie podaje, że później ze względu na mnóstwo zadań aktualnych prowadzenie kartoteki zaniechano.

tyków. Instytut opracowywał też codzienny serwis informacyjny dla prasy niemieckiej z 30 polskich, ukraińskich i niemieckich czasopism³⁷. Fakt, że z tych materiałów prasa niemiecka mogła korzystać bez potrzeby uzyskiwania specjalnego zezwolenia Ministerstwa Propagandy Rzeszy świadczy, że Instytut wrocławski był traktowany na równi z państwowymi urzędami propagandy. Jak podaje cytowane *Tätigkeitsbericht*, również znane antypolskie przemówienie *gauleitera* Gdańska Forstera z 10 sierpnia 1939 r. zostało przygotowane na podstawie materiałów dostarczonych przez Instytut Europy Wschodniej³⁸.

Po wybuchu wojny w 1939 r. oddział kultury Instytutu Europy Wschodniej współpracował w zakresie redagowania audycji radiowych nadawanych w języku polskim przez rozgłośnię wrocławską³⁹. W 1940 r. dyrektor Instytutu prof. H. J. Seraphim — na polecenie Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeszy — opracował dla prasy japońskiej artykuł pt. *Struktur probleme der deutschen Ostindustrie*, G. Rhode — na polecenie Ministerstwa Spraw Zagranicznych — przygotował w 1940 r. dwa memoriały pt. *Nasze zadania na Wschodzie* i *Polskość a katolicyzm*⁴⁰, na zlecenie Komisarza Rzeszy do Umocnienia Niemczyzny dr Imma Swart opracowała szerszą informację pt. *Zadłużenia rolnictwa w b. Polsce i Chłopska ludność. Ślązaków i Górali*⁴¹.

Tak więc Instytut — jakkolwiek sam nie występował zazwyczaj na zewnątrz — odgrywał w dziedzinie propagandy dużą rolę, co więcej — w jakimś stopniu mógł wpływać, poprzez dostarczane materiały, na podejmowanie odpowiednich decyzji.

W czasie II wojny światowej Instytut wznowił też — przerwana w pewnym momencie — działalność odczytową. Największą aktywność na tej płaszczyźnie wykazywał od 1941 r. sam dyrektor Instytutu — prof. H. J. Seraphim, wygłaszając szereg prelekcji na temat radzieckiej polityki ekonomicznej, włączenia gospodarki naddunańskiej do „wielkiej, tworzącej się wspólnoty gospodarczej europejskiego kontynentu”, znaczenia Wschodu dla niemieckiej gospodarki, niemieckiego ustawodawstwa rolnego na okupowanych terenach, struktury i sytuacji rosyjskiego chłopstwa itp. Wykłady te

„Wie früher bei der Eingliederung des Sudetenlandes ins Reich so stand auch im Juli und August 1939 die Wirtschaftsabteilung vor und während des Polenfeldzuges den zuständigen Kommandos der Wehrmacht zur Verfügung. Nach Beendigung des Feldzuges den zuständigen Kommandos der Wehrmacht wurden die damit eingeleitete Beziehungen auf die Behörden der wiedergewonnenen und besetzten Gebieten übertragen” (*Tätigkeitsbericht 1939/40*, ss. 35 - 36).

³⁷ *Tätigkeitsbericht 1939/40*, s. 26.

³⁸ *Tätigkeitsbericht 1939/40*, ss. 16 - 17.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ *Tätigkeitsbericht 1941/42*, s. 14. Im Mai 1940 wurde der Referent (mowa o G. Rhodem — przyp. autora) von der Informationsabteilung des Auswärtiges Amtes mit der Abfassung zweier Denkschriften über Polentum und Katholizismus beauftragt. Należy dodać, że w *Jahrbuch* 1940 ukazał się artykuł G. Rhode pt.: *Nationalistisches Polen und Katholizismus*.

⁴¹ *Tätigkeitsbericht 1940/41*, s. 18; *Jahrbuch 1942*, s. 73.

wygłaszał w różnych miastach Rzeszy, na terenach okupowanej Polski oraz w Belgradzie, Zagrzebiu, Sofii, Warnie, Budapeszcie i in. Audytorium składało się głównie ze studentów i pracowników wyższych uczelni, członków organizacji politycznych i społecznych, z oficerów i żołnierzy frontowych⁴². W późniejszych latach, kiedy wojska hitlerowskie coraz wyraźniej ustępowały ze wschodu, prof. Seraphim „przeniósł się” na zachód, wygłaszając na zaproszenie *Deutsche Wissenschaftliche Institut* w Paryżu szereg wykładów we Francji na temat systemu radzieckiej gospodarki, niemieckiego wkładu w rozbudowę ekonomiki Wschodu itp.

Bardzo aktywnym prelegentem Instytutu Europy Wschodniej był też w tym czasie Ukrainiec Michał Antonowicz, który wygłaszał odczyty na Uniwersytecie Wrocławskim, na posiedzeniach Ukraińskiego Towarzystwa Historyczno-Filologicznego w Pradze, przede wszystkim wszakże wśród oficerów i żołnierzy na froncie. Przemawiał w języku ukraińskim i niemieckim. Poza wymienionymi, inni członkowie Instytutu w mniejszym zakresie uczestniczyli w działalności odczytowej.

Na przełomie 1939/1940 r. dr Wolgemuth Krupicka wygłaszał referaty na temat cywilizacyjnej roli Niemców w Europie wschodniej, w 1942 r. dr Katherine Elisseieff występowała w różnych miejscowościach z prelekcjami o polityce ekonomicznej i przemyśle ZSRR, pod koniec stycznia 1944 r. dr F. Breckner mówił w Oświęcimiu o strukturze ekonomicznej Rumunii. Niewiele stosunkowo prelekcji wygłosili w latach 1939 - 1940 tacy pracownicy Instytutu jak: H. Brauner, K. Neidenbach, I. Gellrich, B. Andraszewicz (Andrasewicz) Bułgar Zotszew (pisownia niemiecka: Zotschew lub Zotscheff), Katherina Elisseieff. Spośród nich największą aktywność wykazywał dyplomowany kupiec Andraszewicz, który we Wrocławiu wygłaszał odczyty o germańskim pochodzeniu Kroatów, o związkach Rzeszy z południowo-wschodnią Europą oraz o politycznych i gospodarczych następstwach włoskiej zdrady dla południowo-wschodniej Europy.

W tym czasie organizowane przez Instytut prelekcje nie miały charakteru instruktażowego, lecz przede wszystkim propagandowy. Tylko w tym kontekście zrozumieć można wykład dra Brecknera w styczniu 1944 r. w Oświęcimiu o strukturze rumuńskiej gospodarki oraz prelekcje Seprahima z lat 1943 - 1944 na temat ZSRR i niemieckiej odbudowy Wschodu. W tym przecież czasie klęska III Rzeszy na wschodzie była już faktem coraz bardziej oczywistym.

Szczególnego rodzaju przejawem działalności Instytutu Europy Wschodniej było organizowanie zjazdów pokrewnych mu placówek. Zjazdy takie odbyły się w dniach 24 - 27 września 1941 r. oraz 14 - 18 października 1943 r. Pierwszy miał zapewne charakter ściśle poufny, skoro nie ma wzmianki w *Jahrbuch* z 1941 r. ani w *Tätigkeitsbericht* za 1941/1942 r. W materiałach archiwalnych zachował się tylko porządek dzienny obrad, zawierający nastę-

⁴² Szczegółowe informacje o tematyce, miejscu i charakterze poszczególnych prelekcji podają sprawozdania z działalności Instytutu za lata 1939/40, 1940/41, s. 10, 1941/42, ss. 6 - 17, 1942/43, ss. 12 - 14, 1943/44, ss. 18 - 19, 30, 35. (zob. aneks nr 4).

pujące punkty:⁴³ przegląd posiadanych przez poszczególne instytuty wschodnie materiałów, określenie ich zadań, omówienie współpracy w dziedzinie wydawniczej, ukierunkowanie prac dotyczących wschodniej i południowo-wschodniej Europy. Tak więc zasadniczym celem konferencji w 1941 r. była koordynacja całokształtu działalności wszystkich instytutów wschodnich.

Inny charakter miał zjazd zorganizowany w 1943 r. z okazji 25-lecia istnienia Instytutu Europy Wschodniej we Wrocławiu, o którym stosunkowo szeroko informowała prasa niemiecka⁴⁴. Na zjazd przybyło nie tylko wielu reprezentantów instytutów wschodnich⁴⁵, ale i rektorzy wyższych uczelni z całych Niemiec oraz przedstawiciele władz i goście zagraniczni. Na zjeździe tym prof. Obst wygłosił referat o geograficzno-gospodarczym znaczeniu wschodniej i południowo-wschodniej Europy, prof. Aubin mówił o roli Niemców w obronie kultury Zachodu, prof. Schultze von Lasaulx — o znaczeniu niemieckiego ustawodawstwa dla kształtowania się norm prawnych we wschodniej i południowo-wschodniej Europie, prof. H. J. Seraphim — włączeniu wschodu do europejskiej wspólnoty gospodarczej, prof. D. Frey o kulturalnym rozwoju środkowo-wschodniej Europy w świetle sztuki. Przytoczone dane wskazują,

⁴³ Programm der Tagung deutscher Ostinstitute in Breslau 25 bis 27 September (Arch. Uniw. t. r.). Dyrektor Instytutu H. J. Seraphim w wystosowanym do rektora Uniwersytetu Wrocławskiego piśmie powiadamiał, że w załączeniu przesyła protokół ze zjazdu instytutów wschodnich. Tematyki obrad 24 IX nie znamy.

⁴⁴ W aktach Nadprezydium zachowały się wycinki z „Breslauer Beobachter z 14 X 1943 r. „Krakauer Zeitung”, „Oberschlesische Zeitung”, „Ostdeutscher Beobachter” z 20 X 1943 r., informujące o zjeździe (WAP WSPS 1285).

⁴⁵ Wśród uczestników zjazdu figurują przedstawiciele następujących placówek: Institut für Wirtschafts und Arbeitslehre des Landhaus in Poznaniu, Deutschen Wirtschaftsgesellschaft in Lipsku, Institut für Deutsche Ostarbeit w Krakowie, Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft we Wiedniu, Institut für Betriebslehre, Agrarwesen und Landarbeitslehre w Rydze, Südostinstitut przy Uniwersytecie w Monachium, Deutschen Wissenschaftliches Institut w Sofii, Institut für Geschichte des Südostenlandes in Reichenberg, Institut für Wirtschaftsforschung w Katowicach, Ostsee Institut w Gdańsku, Institut für Mittel- und Osteuropäische Wirtschaftsforschung w Lipsku, Deutsches Wissenschaftliche Institut w Atenach, Ungarisches Wissenschaftliches Institut w Bremie, Deutsches Wissenschaftliches Institut w Budapeszcie, Deutsches Wissenschaftliches Institut w Bukareszcie, Schlesisches Institut für Wirtschafts- und Konjunkturforschung we Wrocławiu, Institut für Deutsche Ostforschung w Królewcu, Weltwirtschaftliches Institut für Ausländisches und Internationales Privatrecht w Berlinie, Institut für Wirtschaftsforschung we Wiedniu, Süd-Osteuropa Gesellschaft we Wiedniu, Institut für Süd-Ostrecht we Wiedniu, Die Zentralstelle Osteuropa w Berlinie, Institut für Karintische Landesforschung w Grazu, Institut des Landbaues w Królewcu, Institut für Grenz- und Auslandsstudien w Berlinie, Institut für Osteuropa-Recht w Królewcu, Ukrainisches Institut w Berlinie, Institut für Weltwirtschaft w Kilonii, Rumänisches Institut w Berlinie, Institut für deutsche Ostforschung w Poznaniu, Anstalt für Sudetendeutsche Volks- und Landesforschung w Reichenbergu, Deutsches Wissenschaftliches Institut w Belgardzie, Deutsches Auslandsinstitut w Stuttgartzie, Südosteuropa Institut w Lipsku, Südostinstitut w Grazu, Südostinstitut für Berg- und Hüttenwesen w Leoben, Deu-

iż w przeciwieństwie do zjazdu w 1941 r., który miał charakter roboczy, zjazd w 1943 r. wyznaczał sobie zadanie głównie propagandowe⁴⁶.

Należy w tym miejscu dodać, iż dla realizacji polityczno-propagandowych planów III Rzeszy została w ramach Instytutu utworzona nowa komórka pod nazwą *Zwischenstaatliche Arbeitsgemeinschaft am Osteuropa Instituts*. Na jej czele stanął Herbert Dirksen, znany dyplomata, były ambasador Rzeszy w Moskwie, Tokio i Londynie⁴⁷. Głównym zadaniem *Arbeitsgemeinschaft* miało być organizowanie kontaktów między naukowcami niemieckimi a naukowcami krajów wschodnioeuropejskich, zwłaszcza bałkańskich. Właśnie ta komórka była — z ramienia Instytutu — formalnym organizatorem omówionego wyżej zjazdu jesienią 1943 r.⁴⁸, który stanowił też ostatnią większą imprezę propagandową placówki wrocławskiej w służbie III Rzeszy.

ZYGMUNT SZUSZKIEWICZ

ANEKSY

NR 1: DIE BEDEUTUNG WIRTSCHAFTLICHER INSTITUTE FÜR WISSENSCHAFT UND PRAXIS

(Referat prof. Alberta Hessego wygłoszony we Wrocławiu dnia 20 VI 1921 r.)

In seinen Reden an die deutsche Nation hat Fichte die Wiederaufrichtung seines Volkes vorbereitet. Er sagt: „Dass wir es nicht mehr vermögen, tätigen Widerstand zu leisten, ist, als in die Augen springend und von jedermann zugestanden, schon früher von uns vorausgesetzt worden. Unsere Verfassungen wird man uns machen, unsere Bedürfnisse und die Anwendung unserer Streitkräfte wird man uns anzeigen... selbst Gericht und Urteilsspruch und die Ausübung derselben wird man uns zuweilen abnehmen. Mit diesen Sorgen werden wir für die nächste Zukunft verschont bleiben. Bloss an die Erziehung hat man nicht gedacht, suchen wir ein Geschäft, so lasst uns dieses ergreifen“. Es ist, als ob wir in diesen Worten wie in einem Spiegel unsere eigene Lage sehen: unsere Bündnisse und die Anwendung unserer Streitkräfte hat man uns angezeigt, selbst Gericht und Urteilsspruch hat man uns genommen. Aber auch für uns gilt: an die Erziehung hat man nicht gedacht! Suchen wir ein Geschäft, nun, so lasst uns dieses ergreifen! Wir haben es ergriffen. Wir sind ja heute gerade hier, um uns zu gemeinsamer Arbeit an einem grossen Erziehungswerk zu bekennen.

Die staatswissenschaftlichen Seminare sind Forschungs- und Lehranstalten. Die Forschungsarbeit wird geleitet von den Professoren, durchgeführt von den Studierenden. Die Aufgaben haben sich nach der Neigung der Studierenden und ihrer

tsches Wissenschaftliches Institut w Zagrzebiu, Institut für Wirtschaftsforschung w Berlinie, Institut für deutsches Reich in Osten w Pradze, (Arch. Uniw. t. r.).

⁴⁶ *Tätigkeitsbericht 1943/44*, ss. 3 - 4.

⁴⁷ *Tätigkeitsbericht 1941/42*, ss. 3 - 4.

⁴⁸ Uwidaczniają to tylko blankiety zaproszeniowe na uroczysty obiad w ratuszu, natomiast *Jahrbuch* nic o *Arbeitsgemeinschaft* nie wspomina.

Lehrer, dann nach den vorhandenen Arbeitsmöglichkeiten gerichtet. Entscheidend ist immer die Erwägung gewesen, ob das Material für die Arbeit beschafft werden konnte. Im allgemeinen hat keine Arbeitsteilung staatgefunden, kein System in der Stellung der Aufgabe bestanden, sondern es haben die Zufälligkeiten der Neigung der betreffenden Doktoranden, der sie anleitenden Professoren und die Rücksicht auf die jeweils vorhandenen Arbeitsmittel entschieden.

Ausser den Büchern haben die Seminare zumeist keinen weiteren Arbeitsstoff bieten können. Daher ist auch der Lehrbetrieb im wesentlichen auf Bücher aufgebaut worden. Das für wirtschaftliche Fragen so wichtige Material von Jahres- und Geschäftsberichten, Kurszetteln usw. haben die Seminare in der Regel ebensowenig gesammelt wie die Nachrichten der Tagespresse. Es ist daher nicht möglich gewesen, die sich täglich mehr komplizierenden wirtschaftlichen Verhältnisse ständig und planmässig zu beobachten, ein vollständiges und lebendiges Bild der Volkswirtschaft zu bieten und den wissenschaftlichen Unterricht enger mit den Vorgängen und Ereignissen der Praxis zu verknüpfen. Diese Aufgabe erfordert die Anlage von Archiven, die Einrichtung eines Nachrichtendienstes, die Schaffung eines äusseren wissenschaftlichen und praktischen Apparats zur dauernden und planmässigen Beobachtung der Vorgänge des Wirtschaftslebens. Dazu ist ferner nötig ein Personal von wissenschaftlichen Mitarbeitern und von Hilfskräften.

Es handelt sich aber auch um Änderungen der Organisation der wissenschaftlichen Arbeit. Die Aufgabe ist Arbeitsteilung und Arbeitsvereinigung. Wir beobachten, wie sich an verschiedenen Hochschulen bestimmte, geographisch abgegrenzte Aufgabenkreise ergeben. Mit einer solchen Spezialisierung, die den Hochschulen besondere Aufgaben zuweist, verbindet sich wiederum eine Arbeitsvereinigung. Wenn einzelne bestimmte Gebiete umfassender und liefergehend bearbeitet werden sollen, dann müssen die verschiedensten Kräfte herangezogen werden, um die Probleme von allen Seiten in Angriff zu nehmen. Ausdehnung und Vielgestaltigkeit der Fragen erfordern hier eine Zusammenarbeit vor allem der Volkswirtschaftslehre, der Rechtswissenschaft, der Landes- und Völkerkunde, der Geologie, der Landwirtschaft und der Technik. Das Verständnis der Gegenwart setzt die Kenntnis der Entwicklung voraus.

Sollen einzelne bestimmte sachlich oder räumlich begrenzte Sonderaufgaben erschöpfend studiert werden, dann ist eine Organisation nötig. Wenn auch zu erwarten steht, dass der einzelne Fachmann durch die Wichtigkeit der Aufgaben zu Arbeiten auf seinem Gebiet angeregt und seine Schüler zu einzelnen Untersuchungen veranlassen wird, er wird sich nicht auf die Dauer auf diese Sonderfragen beschränken können und nicht beschränken dürfen, will er nicht seine übrigen Aufgaben vernachlässigen. Er muss schon um seinen Unterrichtsaufgaben gerecht werden zu können, dauernd das ganze Gebiet der Volkswirtschaft im Auge behalten und verfolgen. Vor allem wird der Zusammenhang zwischen den einzelnen Arbeiten fehlen, wenn nicht auch ein äusserer Zusammenschluss erfolgt. Diese Arbeitsorganisation bietet ein Institut.

Wie die wissenschaftlichen Bedürfnisse gerade im Osten die Erweiterung der bisherigen Einrichtungen durch Schaffung von Instituten besonders dringlich erforderten, so haben auch die praktischen Aufgaben sich im Osten mit stärkerem Nachdruck geltend gemacht. Durch den Friedensvertrag von Versailles ist kaum ein Teil der europäischen Karte so umgestaltet worden wie der Osten Deutschlands und die unmittelbar für seiner Grenze liegenden Gebiete, und es ist noch gar nicht abzusehen, wann und wie die Verhältnisse sich konsolidieren werden. Diese staat-

lichen Veränderungen sind aufmerksam zu verfolgen, um die wirtschaftlichen Massnahmen danach einzurichten.

Wenn wir verfolgen, nach welcher Richtung sich der Ausdehnungsdrang des deutschen Volkes gewandt hat, so sehen wir, dass wir Jahrhunderte hindurch auf dem Landwege nach Osten vorgedrungen sind. Dann bricht die Entwicklung ab, und wir haben gemeint, unsere Zukunft liege auf dem Wasser. Ich glaube, unsere Zukunft liegt auf dem Lande. Wir müssen dort wieder anknüpfen, wo die Kontinuität jahrhundertelanger Entwicklung unterbrochen worden ist, und müssen dem mittelalterlichen Liede wieder folgen: Naer Ostland willen wy ryden, nich als Ritter des Schwertes, sondern als Ritter der Arbeit. Aber wenn der Kaufmann, der Techniker neue Wege gehen wollen, dann müssen wir ihnen Wegweiser und Karten geben. So sehen wir dass gerade im Osten eine Fülle umfassender und vielseitiger Aufgaben zu lösen ist, für die wir besonders vorgebildete Kräfte, besondere Erfahrungen und Kenntnisse brauchen, die sich der einzelne für sich allein nicht verschaffen kann.

Die Ausnutzung der gewonnenen wissenschaftlichen Erfahrungen für die Praxis kann zunächst durch Veröffentlichung der Untersuchungen geschehen. Dazu tritt als weiteres Mittel die Auskunftserteilung, die Beratung. Dem einzelnen Unternehmen ist es nicht möglich, eigene wissenschaftliche Kräfte anzustellen die die wirtschaftlichen Verhältnisse studieren, eigene Archive und Sammlungen anzulegen. Ein Institut, das alles über die betreffenden Gebiete vorhandene Material sammelt, vermag hier Ersatz zu bieten und für den Einzelfall seine Erfahrungen der Praxis zur Verfügung zu stellen, ohne im übrigen irgendwie zu den Zwecken Stellung zu nehmen, für die Auskünfte gebraucht werden. Ein ohne besondere Anfragen einsetzender, regelmässiger Nachrichtendienst durch fortlaufende Veröffentlichung der eingegangenen Berichte ist ein weiterer Schritt auf diesem Wege. Er führt ein solches Institut von der akademischen Behandlung praktischer Fragen zur unmittelbaren praktischen Arbeit. Es verlangt auch ein solcher regelmässiger Nachrichtendienst ausserordentlich hohe Aufwendungen, wenn er den Anforderungen an Zuverlässigkeit und Schnelligkeit einigermassen einsprechen will. In der Regel dürfte es genügen, wenn die Unterlagen an Büchern, Berichten, Statistiken und Zeitungsausschnitten den Interessenten aus der Praxis zu Einsicht gestellt werden. Dieses Rohmaterial muss nicht nur aufgespeichert, sondern sachgemäss verwaltet und geordnet werden, so dass die Benutzung jederzeit und leicht möglich ist. Weiterhin können in Vorträgen den am Institut interessierten Praktikern die Ergebnisse der Arbeit mitgeteilt werden. Im Rahmen des Auslandsstudiums haben Vorträge und Vorlesungen die Teilgebiete der Aufgabe zu behandeln.

Aus allem ergibt sich ein unmittelbarer Verkehr mit den Vertretern der Praxis, eine ständige Fühlung mit dem praktischen Leben, die für die Beobachtung der wirtschaftlichen Wirklichkeit die Voraussetzung bildet. Die Berührung mit dem Boden, der der Wissenschaft den Stoff liefert, gibt dieser immer neue Kraft und Anregung.

Seit dem Kriege sind unserer Wissenschaft Aufgaben gestellt worden, wie nie zuvor. Es gilt das alte Ansehen unserer Universitäten durch verständnisvolles Eingehen auf die Bedürfnisse der Gegenwart zu erhalten und die Erwartungen zu rechtfertigen, die das Leben stellt und von deren Erfüllung die Zukunft unseres Volkes abhängt. Wollen wir die grossen Aufgaben der Lösung näher bringen, dann müssen wir die wissenschaftliche Arbeit auf breiterer Grundlage aufbauen. Aber dieser feste Wille, eine neue Zukunft zu bauen, genügt nicht, es gehört dazu der

Glaube an die Zukunft. Ob sie so golden sein wird wie die Lettern, die den Namen dieses Instituts verkünden, das wissen wir nicht, wir müssen aber diesen Glauben an die Zukunft des deutschen Volkes, des deutschen Ostens und damit an die Zukunft unserer Arbeit festhalten, damit wir wirken können.

NR 2: TEMATYKA PRELEKCJI ORGANIZOWANYCH PRZEZ INSTYTUT
EUROPY WSCHODNIEJ W LATACH 1920 - 1924

Semestr letni 1920 r.

Prof. dr G. Schmeisser: Zasoby bogactw naturalnych na kuli ziemskiej i ich wymiana. Prof. dr H. Cloos: Złoża mineralne Rosji. Prof. dr K. Flegel: Ekonomiczne znaczenie przemysłu górniczego w Rosji i w Polsce. [nie podano nazwiska prelegenta]: Przegląd systemów prawnych krajów wschodnioeuropejskich. [nie podano nazwiska prelegenta]: Rosyjskie prawo o zadłużeniu. Prof. dr F. Schöndorf: Rosyjski kodeks rodzinny. Prof. dr Kann: Wprowadzenie do polskiego kodeksu cywilnego i handlowego. Prof. dr Reier: Wybrane zagadnienia polskiego prawa konstytucyjnego. [nie podano nazwiska prelegenta]: Problemy ekonomiki i przemysłu w Polsce. Prof. dr H. Działas: Stosunki komunikacyjne w Polsce. Prof. dr F. Theusner: Stosunki walutowe w Polsce; Stosunki ekonomiczne w Galicji. Prof. dr baron von Speshard: Historia gospodarcza Rosji. Prof. dr K. Kogan: Zasady rosyjskiej polityki gospodarczej. Prof. dr F. Berkner: Ludność i stosunki własnościowe w Polsce. Prof. dr F. Haase: Rosyjska filozofia religii i jej znaczenie dla religii i kultury rosyjskiej.

Ćwiczenia

(według *Hochschulkurse für Kunde von Osteuropa*, ćwiczenia te były przeznaczone dla znających język rosyjski lub polski).

Prof. dr F. Schöndorf: Ćwiczenia z rosyjskiego prawa cywilnego i handlowego. Prof. dr K. Kogan: Rozwój stosunków ekonomicznych w Rosji (ćwiczenia w tłumaczeniu tekstów rosyjskich). Prof. dr F. Haase: Stosunki kulturalne w Rosji (lektura rosyjskich tekstów).

Rok sprawozdawczy 1921/1922

(według *Kürzer Tätigkeitsbericht 1921/1922*)

Prof. dr Kaplun Kogan: Sytuacja gospodarcza Rosji pod rządami bolszewików; Problemy rosyjskiego rolnictwa; Historia gospodarcza Rosji od XV do XX w.; Zasady niemieckiej polityki handlowej wobec krajów wschodnioeuropejskich. Prof. dr Pontick: Osadnictwo w krajach bałtyckich, na Litwie i w południowej Rosji. Prof. dr E. Fuckner: Sytuacja rosyjskiej spółdzielczości. Prof. dr Bujanski: Wymiana gospodarcza między Niemcami a Rosją. Prof. dr Wendel: Wymiana gospodarcza między Rzeszą a Jugosławią. Prof. dr H. Działas: Stosunki gospodarcze między Rzeszą a Polską; W. Kogan, Górny Śląsk a polsko-niemieckie stosunki gospodarcze. Prof. dr E. Fuckner: Sytuacja ekonomiczna współczesnej Rosji.

Rok sprawozdawczy 1922/1923

(według *Vorlesungen des Osteuropa Instituts — Hochschulkurse für Kunde von Osteuropa 1922/1923*)

Prof. dr F. Schöndorf: Nowe rosyjskie ustawodawstwo gospodarcze. Prof. dr E. Fuckner: Gospodarcza i finansowa sytuacja Polski. Prof. dr Deuticke: Stosunki ekonomiczne w krajach bałtyckich. Prof. dr E. Fuckner: Nowa rosyjska polityka ekonomiczna. Prof. dr Martens: Sytuacja w rosyjskim kolejnictwie. Doc. dr S. Bubnoff: Bogactwa naturalne Czechosłowacji. Prof. dr P. Diels: Wybrane zagadnienia najnowszej literatury czeskiej. Prof. dr Andrae: Historia Rosji od 1905 r. Prof. dr F. Haase: Współczesna rosyjska filozofia religii i jej znaczenie. Prof. dr H. Grotte: Wpływ Niemców na sztukę w Polsce.

Rok sprawozdawczy 1923/1924

(według *Kürzer Tätigkeitsbericht 1923/1924*)

Doc. dr H. J. Seraphim: Sytuacja ekonomiczna w Rosji — decydującym czynnikiem niemiecko-rosyjskich stosunków handlowych. Prof. dr Krzymowski: Rolnictwo rosyjskie. Prof. dr W. Zorn: Pogląd zwierząt w Rosji, Polsce i Czechosłowacji. Prof. dr F. Andrae: Polityczne partie w Rosji po 1905 r.; Panslawizm i słowianofile w dziejach Rosji do czasów współczesnych; Historia Rosji od czasów wojen chłopskich; Rola Niemców w dziejach Rosji. Prof. dr M. Laubert: Problemy polskie a panslawizm w latach 1815 - 1914; Niemczyzna w Polsce w przeszłości i teraźniejszości. Prof. dr Böhlich: Partie polityczne w Czechosłowacji. Prof. dr P. Diels: Nowoczesna literatura rosyjska; literatura polska w okresie romantyzmu. Doc. dr E. Hanisch: Współczesna literatura polska; Znaczenie Dostojewskiego dla współczesnych; Historia szkolnictwa w Polsce i jego stan obecny. Doc. dr O. Grunnenthal: Literatura czeska w XIX w.; Teatr rosyjski; Rosyjska pedagogika. Prof. dr W. Grotte: Sztuka synagogalna od XI do XVIII w. w Czechach i Polsce, jej związek z kulturą chrześcijańską. Prof. dr Th. Siebs: Niemcy we wschodniej Europie. Prof. dr Härtel: Rosyjska sztuka i twórczość ludowa. Prof. dr M. Friederichsen: Wschodnia Europa; Państwa bałtyckie; Rosyjski Turkiestan. Prof. dr Staub: Kaukaz. Prof. dr Dietrich: Rosyjskie szlaki komunikacyjne.

NR 3: TEMATYKA PRELEKCJI ORGANIZOWANYCH PRZEZ INSTYTUT EUROPY WSCHODNIEJ W LATACH 1931 - 1933

Prelekcje ogólnodostępne (wykaz nie jest pełny)

Dr J. Czech: Ludność niemiecka w Polsce. Prof. dr A. Hesse: Zadania Instytutu Europy Wschodniej. Doc. dr R. Maurach: Rola adwokatury we współczesnej Rosji, zwłaszcza w toku procesów karnych. R. Warschauer: Obecna sytuacja prawna mniejszości narodowych na G. Śląsku. Prof. dr O. Auhagen: Problem nauczania języków słowiańskich w szkole. Prof. dr F. Haase: Kulturalne i socjologiczne problemy bolszewizmu. Prof. dr F. Schöndorf: Radzieckie prawo małżeńskie w orzecznictwie niemieckich sądów. Prof. dr R. Koebner: O metodyce badań średniowiecznej kolonizacji niemieckiej na Śląsku i w Polsce (w nawiązaniu do działalności wydawniczej Instytutu). Prof. dr Mitscherlich: Upadek i powstanie Polski. Prof. dr M. Friederichsen: Problemy narodowościowe współczesnej Polski. Prof. dr A. Hesse: Sprawy „korytarza” w świetle opinii zagranicz-

nej. Prof. dr S. Hessen: Religijna filozofia Dostojewskiego. Prof. dr Glaser: Nowy polski kodeks karny a niemiecka reforma prawa karnego. Dr J. Czajka: Osadnictwo niemieckie we wschodnich prowincjach Niemiec.

Prelekcje o charakterze poufnym

Prof. dr Spackeler: Złoża naturalne północnej Rosji i ich eksploatacja. Prof. dr E. Hanisch: Informacja z odbytej podróży naukowej po Wołyniu w 1930 r. Schiller [pracownik niemieckiej ambasady w Moskwie]: O dotychczasowych rezultatach kolektywizacji rosyjskiego rolnictwa. Dr H. Heydrich: Stan niemiecko-polskich stosunków gospodarczych. Dr T. Triebe: Formy państwowej pomocy w Polsce dla rozwoju eksportu. Prof. dr F. Haase: Informacje o działalności wydawniczej Instytutu Europy Wschodniej. Dr. M. Achmeteli: Stalin — jego droga do władzy. Prof. dr Bederke: Geologiczne zasoby polskiego przemysłu górniczego.

NR 4: TEMATYKA PRELEKCJI ORGANIZOWANYCH PRZEZ INSTYTUT EUROPY WSCHODNIEJ W OKRESIE HITLEROWSKIM

Lata 1933 - 1934

Dr G. Kleinov: Warunki płacy i sytuacja bytowa zagranicznych specjalistów w ZSRR. Dyr. Ditloff: O działalności „Drusag” w północnym Kaukazie, Dr W. Geisler: Narodowościowa mapa wschodnich Niemiec Spetta z 1915 r. i jej błędy. Prof. dr M. Laubert: Tragedia wschodniego osadnictwa. Prof. dr H. Koch: Problemy unii kościelnej w Polsce. Dr I. Schwiedetzky: Polski ruch plebiscytowy na G. Śląsku. Dr H. Kaser: Niemcy w Słowacji — wrażenia z pobytu w latach 1928 - 1930. Herwagen: Międzynarodowy arbitraż w świetle postanowień konwencji genewskiej.

Rok sprawozdawczy 1939/1940

Prof. dr H. Koch: *Tätigkeitsbericht* 1939/40 (s. 13) podaje ogólnie, iż prof. Hans Jürgen Koch wygłosił wiele prelekcji w tych wyższych uczelniach niemieckich, które nie posiadały kompetentnego wykładowcy problemów kulturalnych i politycznych Europy wschodniej.

Doc. dr Wolgemuth Krupicka: Znaczenie Niemiec dla terytoriów położonych na południe od Karpat (dla związkowców — 29 III 1939); Niemieckie państwo jako czynnik ładu w dziejach wschodnioeuropejskich ludów (obóz studencki w Opolu — 1 IV 1939); Niemieckie problemy we wschodniej Europie (Centralna Szkoła WSZAP — 20 IV 1939). Niemiecka polityka wschodnia w przeszłości i obecnie (dla pracowników naukowych we Wrocławiu); Problemy narodowościowe armii austro-węgierskiej (*Südsteuropas-Institut* w Lipsku — 13 V 1939); Rola Niemców we wschodniej Europie (Wyższa Szkoła Handlowa — Bytom, 14 V 1939); Zaprowadzenie nowego ładu we wschodniej Europie niemieckiego narodu (obóz studencki w Wieliczce); Niemiecka działalność we wschodniej Europie w przeszłości i obecnie (we Wrocławiu — 20 II 1940); Następstwa Traktatu Wersalskiego (dla *Volksdeut-schów* we Wrocławiu — 7 XII 1939); Niemiecki naród i jego wschodnie terytoria w przeszłości i dzisiaj (cykl wykładów w lutym — marcu 1940 r. dla studentów WSZAP we Wrocławiu). Dr G. Rhode: Niemcy w Polsce (dla studentów we Wrocławiu — 15 V 1939); Polska i jej mniejszości narodowe (tamże — 27 VII 1939).

Rok sprawozdawczy 1940/1941

Dr M. Antonowycz: Niemieckie źródła do historii ruchu kozackiego 1592/1596 (Ukraińskie Towarzystwo Historyczno-Filologiczne w Pradze); Podole w połowie XVI w. (Praga); Poezje młodego Lermontowa (Wrocław). Dr H. Brauner: Dzieje Słowaków (*Gesellschaft für Vaterländische Kultur* — Wrocław); Kraj, ludzie i historia Rosji oraz skład narodowościowy ZSRR (dla organizacji *Hitlerjugend* we Wrocławiu). Dr. G. Rhode: Nasze nowe zadania na Wschodzie (Wrocław — 14 X 1940); Zmiany na południowym wschodzie (Wrocław).

Rok sprawozdawczy 1941/1942

Dr B. Andraszewicz: Germańskie pochodzenie Kroatów; M. Antonowycz, O południowy wschód (dla studentów we Wrocławiu). Dr A. Breckner: Grupy ludności niemieckiej we wschodniej Europie. K. Neidenbach: Ludność niemiecka w południowo-wschodniej Europie. Prof. dr H. J. Seraphim: Niemiecka wspólnota gospodarcza w południowo-wschodniej Europie (dla przemysłowców we Wrocławiu i Gliwicach); Polityka rolna ZSRR (dla studentów w Gdańsku i Bydgoszczy); Niemieckie chłopstwo na terytoriach rosyjskich (wygłaszana w różnych miejscowościach); Zasady bolszewickiej polityki gospodarczej (dla różnych organizacji niemieckich w Kaliszu, Łodzi, Katowicach, Wrocławiu, Weimarze, Jenie, Głogowie); Oddziaływanie południowo-europejskiej gospodarki rolnej na ekonomikę niemiecką (Wrocław i Oleśnica).

Rok sprawozdawczy 1942/1943

Dr B. Andraszewicz: Germańskie pochodzenie Kroatów; M. Antonowycz, O Szweczcence; Niemcy a Ukraina; Pochodzenie narodu ukraińskiego (dla oficerów i żołnierzy); Ukraińskie piśmiennictwo poza ZSRR; Ukraińska twórczość dramatyczna; Duchowe związki między Niemcami a Ukrainą (część wykładów dla wojskowych komórek szkoleniowych); Historia kultury wschodnich terytoriów (obóz oficerski); Bitwa o Perejasław 1630 r. (Ukraińskie Towarzystwo Historyczno-Filologiczne w Pradze); Charakterystyka hetmana Sahajdacznego; Nowe dokumenty w Wiedeńskim Archiwum (dla pracowników redakcji czasopism). Dr A. F. Breckner: Niemiecka wspólnota gospodarcza w południowo-wschodniej Europie (dla słuchaczy studiów administracyjnych); Społeczno-ekonomiczna struktura południowoeuropejskich krajów rolniczych; Ludność rolnicza w południowo-wschodniej Europie (kurs w Oberherzogswalden). Dr K. Elisseieff: Wstęp do zasad ekonomicznej polityki radzieckiej; Przemysł radziecki; Stosunki komunikacyjne w europejskiej części ZSRR (cykl 6 wykładów dla placówek wojskowych); Radziecka polityka rolna (dla organizacji studenckich); Ukraina — kraj i ludzie (dla organizacji kobiecych). Prof. dr H. J. Seraphim: Radziecka polityka gospodarcza (dla wojska w Świdnicy); Ekonomiczny i polityczny system w ZSRR (*Weltwirtschafts-Institut* i Wyższa Szkoła Handlowa — Lipsk); Włączenie się obszaru naddunajskiego w tworzącą się gospodarczą wspólnotę kontynentu europejskiego (Budapeszt); Niemieckie chłopstwo na obszarze Rosji (na Uniwersytecie Wrocławskim); Niemiecka wspólnota gospodarcza w południowo-wschodniej Europie (Katowice); Struktura i kierunki rozwoju rolnictwa na wschodnich obszarach Europy (*Verein deutscher Wirtschafts-Wissenschaftler* — Weimar); Zasady radzieckiej polityki rolnej (Warna); Ustrój rolny i kształtowanie się wielkiego obszaru gospodarczego na europejskim kontynencie (Sofia); Niemieckie ustawodawstwo rolne na okupowanych terytoriach na wscho-

dzie (Wrocław); Problemy gospodarcze na pozyskanych na wschodzie terytoriach (Wrocław); Struktura i rozwój rosyjskiego chłopstwa na b. rosyjskich terytoriach (Zgorzelec — *Bund Deutscher Osten*); Niemiecka polityka rolna na okupowanych terytoriach (Wrocław); Historia rosyjskiego rolnictwa i polityki rolnej od początku do końca I wojny światowej (dla szkoleniowych placówek wojskowych); O polityce rolnej bolszewików; O nowym ustawodawstwie rolnym na okupowanych terytoriach; Żywnościowe znaczenie Ukrainy; Znaczenie europejskiego Wschodu i południowego Wschodu dla wielkoniemieckiej wspólnoty; Rolnictwo wschodniej Europy w ramach wielkoniemieckiej gospodarki na europejskim kontynencie (dla różnych placówek wojskowych w Rzeszy); Znaczenie produkcji rolnej południowej i wschodniej Europy dla realizacji planów gospodarczych europejskiego kontynentu (w Zagrzebiu, Belgradzie, Wrocławiu, Lwowie, Tarnopolu, Kamiennej Górze).

Rok sprawozdawczy 1943/1944

Prof. dr H. J. Seraphim: Ekonomiczne problemy okupowanych na wschodzie terenów (*Studentische Arbeitsgemeinschaft am Ost-Europa Institut*); Zasady radzieckiej polityki ekonomicznej; Gospodarka radziecka i jej przystosowanie dla potrzeb wojennych (w Dijon, Tuluzie, Paryżu oraz jako „Gauredner” dla wojskowych placówek na Śląsku); Znaczenie rolnictwa Ukrainy (dla urzędów rolnych w Rzeszy); Zasady radzieckiej polityki rolnej na okupowanych terytoriach wschodnich (Uniwersytet Wrocławski), Niemieckie inwestycje na okupowanych na wschodzie terytoriach. Dr F. A. Andraszewicz (Andrasevic): Polityczne i ekonomiczne następstwa włoskiej zdrady dla południowo-wschodniej Europy (we Wrocławiu dla studentów); Odrodzenie Chorwacji; Niemiecka polityka rolna w dobie obecnej (kurs młodych chłopców — 17 II 1944 r.). Dr F. Breckner: Struktura rumuńskiej ekonomiki (27 I 1944 r. w Oświęcimiu); Narody południowo-wschodniej Europy; Problemy komunikacyjne południowo-wschodniej Europy. J. Gellrich: Osadnictwo niemieckie w Rosji (dla kierowników urzędów rolnych w Rzeszy). Dr Zotscheff: Produkcyjne możliwości bułgarskiego przemysłu, Dr K. Elisseieff: Przemysł radziecki; Komunikacyjne stosunki w ZSRR. Prof. H. Aubin: Niemcy w obronie kultury Zachodu (prelekcja z okazji 25-lecia Instytutu Wschodniej Europy). Dr M. Antonowycz: Informacja o archiwalnych poszukiwaniach w Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu (31 III 1944 r.); Nowe spojrzenie na hetmana Sahajdaczego; Zmiany wśród ludności ukraińskiej na przestrzeni lat 1590 - 1630.

STANOWISKO GEN. S. SZEPTYCKIEGO WOBEC III POWSTANIA ŚLĄSKIEGO

Literatura dotycząca powstań śląskich jest niewątpliwie bogata, ale wciąż jeszcze daleka od całkowitego wyczerpania zagadnienia. W tej sytuacji wydaje się celowe opublikowanie źródła wnoszącego pewien wkład do znajomości problemu. O dokumencie tym wspominał dotychczas jedynie T. Jędruszcak w swoich pracach dotyczących powstań śląskich¹.

W 1921 r. Kwestia górnośląska zajmowała poczesne miejsce w polityce

¹ T. Jędruszcak, *Polityka Polski w sprawie Górnego Śląska 1918 - 1922*. Warszawa 1958, s. 304; tenże, *Plebiscyt i III Powstanie Śląskie*. W: *Historia Polski*. Makieta, t. IV, s. 498.